

پژوهشی

تدوین مدل پیشگیرانه، مقابله، مداخله و حل بحران با تمرکز بر سلامت معنوی در ایران

ابوالقاسم عیسی مراد^۱، زهرا نفر^{۲*}، فاطمه سادات فاطمی^۳

چکیده

زمینه و هدف: انسان‌ها در شرایط دشوار و گرفتاری‌ها به خداوند ارحم‌الرحمین گرایش پیدا می‌کنند و از او کمک می‌خواهند بنابراین بحث درباره معنویت و کارکردهای آن در زندگی امروز بشر و تلاش برای شناخت هرچه بیشتر آن می‌تواند به‌عنوان راه‌حل اصلی در زمینه ابعاد پیشگیرانه، مداخله‌ای و حل بحران‌های عصر حاضر شود. در همین راستا، هدف از انجام این مطالعه، مدیریت بحران با تدوین مدل پیشگیرانه، مقابله، مداخله و حل بحران با تمرکز بر سلامت معنوی در ایران بود.

روش: در این پژوهش مدلی برای مدیریت بحران بر اساس سلامت معنوی ارائه شد. بدین منظور روش این تحقیق از نوع تحقیق آمیخته به روش اکتشافی متوالی بود و جامعه آماری پژوهش حاضر شامل مجموعه پژوهش‌های انجام‌شده در جوامع علمی ایران و افراد متخصص در حوزه مدیریت بحران در سلامت معنوی بود. پس از جمع‌آوری داده‌ها از طریق روش فراتحلیل، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار reveman برای تجزیه و تحلیل سناریوهای به‌دست‌آمده در روش دلفی از نرم‌افزار Micmac و در خصوص تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از گروه‌های کانونی از نرم‌افزار maxqda استفاده شد.

یافته‌ها: براساس نتایج به‌دست‌آمده، ۹ مؤلفه در زمینه راهکارهای پیشگیرانه و ۷ مؤلفه در زمینه راهکارهای مداخله و در نهایت ۷ زمینه راهکارهای حل مسئله بیش‌ترین تأثیر را در زمینه مدل‌یابی مدیریت بحران با تمرکز بر سلامت معنوی داشتند. **نتیجه‌گیری:** نتایج این پژوهش گویای این است که سلامت معنوی می‌تواند به‌عنوان یک عامل اساسی در ارائه راهکارهای پیشگیرانه، مداخله‌ای و مقابله‌ای در مدیریت بحران مورد استفاده قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: خدمات بهداشتی پیشگیرانه، سلامت معنوی، مداخله در بحران، مدیریت بحران

مقدمه

آسیب‌های اجتماعی چون اعتیاد، حاشیه‌نشینی، طلاق و غیره همگی می‌توانند اساس جامعه را دچار اشکال و تنش کنند (۲). تردیدی نیست که جلوگیری از بروز حوادث و کاهش تأثیرات مخرب آن‌ها، مستلزم توجه به فرایند و چرخه کامل مدیریت بحران شامل اقدامات هفتگانه مربوط به حوزه‌های پیش‌بینی، پیشگیری، آمادگی، اقدام (مقابله)، پاک‌سازی، بازسازی، نظارت و کنترل و دیگر اقدامات ضروری در حوادث و سوانح طبیعی و غیرطبیعی است.

بحران معادل واژه انگلیسی crisis است که ریشه یونانی آن krisis به معنی نقطه عطف در بیماری است. واژه بحران بیش از ۵ قرن پیش مطرح شد. اولین ساختار رسمی مقابله با بحران در جهان به قرن هفدهم

سلامت معنوی (Spiritual Health) جنبه مهم زندگی انسان است و در جوامع اسلامی بعد حیاتی و اصلی زندگی را تشکیل می‌دهد. مفهوم سلامت معنوی، در کنار ابعاد اجتماعی، عاطفی، روحی و جسمی سلامت انسان مورد پذیرش قرار گرفته است. معنویت مفهومی گسترده و پیوندیافته با خردورزی و همدردی است که به‌عنوان یک ظرفیت ذاتی انسان برای تعالی از راه مقدمات، گستره‌ای بیکران دارد. سلامت معنوی، به‌عنوان یکی از ابعاد حیاتی ادراک انسان از زندگی و معنای جهان در بطن آن ریشه دارد (۱). آسیب‌های اجتماعی و محیطی، مسئله‌ای نگران‌کننده و جزو موضوعاتی است که زیرساخت‌های جامعه را هدف قرار داده است،

۱. دانشیار گروه روان‌شناسی بالینی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران

۲. * نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران، znafar72@yahoo.com

۳. کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران

همواره جامعه را از آنچه در اهداف آن است، عقب می‌اندازد (۸). هر پیشگیری برای جوامع در کالبد تحقیق برای یادگیری رفتار بهینه در پیش، هنگام و پس از بحران برای کاهش آسیب‌های آن تجلی می‌یابد (۹). براساس نظرسنجی‌های به‌عمل آمده در ایران، ۹۰ درصد افراد کمترین رضایتمندی را از سامانه مدیریت بحران در کشور اعلام کرده‌اند و تنها ۲ درصد از شرکت‌کنندگان به نمره ۱۵ تا ۲۰ رای دادند که بالاترین میزان رضایت از این سامانه بود. میزان نارضایتی زیاد از سامانه مدیریت بحران در کشور، نشان از ضعف این سامانه دارد که لازم است مدیران، اقدامات فوری در راستای افزایش سطح رضایتمندی و ارتقای خدمات را در دستور کار خود قرار دهند (۱۰). بحران‌ها اغلب در مقوله‌های انسانی، اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و هویتی سال‌ها و دهه‌ها و حتی قرن‌ها تغییر کرده است و به‌صورت تدریجی حاصل می‌شود. سی‌و‌ارده (۲۰۰۰) معتقد است که هر بحران در واقع یک بحران معنوی است و تجربه منحصر به فردی را به‌وجود می‌آورد که علاوه بر پیامدهای جسمی، بر ابعاد روانی، اجتماعی و به‌خصوص معنوی فرد به‌طور قابل توجهی تأثیر می‌گذارد و باعث جلوه‌گر شدن موضوعات کلیدی مرتبط با معنویت مرتبط با معنویت می‌شود (۱۱).

الگوهای متعددی در زمینه مدیریت و مداخله در بحران وجود دارد. یکی از مداخلات مطرح در این زمینه، مدل هفت مرحله‌ای مداخله در بحران ACT است. الگوی مداخله در بحران ACT که توسط رابرت در سال ۲۰۰۵ تدوین شده است با تمرکز بر سه بعد ارزیابی، مداخله و درمان طراحی شده است، هدف این الگو در گام اول ارزیابی (A) از موقعیت بحرانی است، در این بخش عوامل بحران‌زا، آسیب‌های زیستی - روانی - اجتماعی به افراد، منابع کمک‌رسانی و ارجاعی که به حل مشکل کمک می‌کنند شناسایی می‌شوند. مددکاران اجتماعی از تمامی ابزارهای موجود برای شناخت، تشخیص، اندازه‌گیری و ارزیابی سلامت زیستی و روانی در جامعه و همچنین عوامل محیطی بهره می‌گیرند تا نقاط قوت، عوامل حمایت‌کننده، سبک زندگی و سطح عملکرد فعلی جامعه را ارزیابی کنند، ارزیابی اولیه در ارائه روش مداخله مؤثر از اهمیت بسیاری برخوردار است. این مدل در گام بعدی (C) باهدف مداخله در بحران به ارائه خدماتی می‌پردازد که درمان‌های کوتاه‌مدت را به دنبال دارد و خدمات ارجاعی را دنبال می‌کند، نوع خدمات دربرگیرنده مداخلات سریع است و خدماتی که برآورده‌کننده نیازها و یا منجر به آسودگی خاطر فرد آسیب‌دیده می‌شود، این خدمات به‌نوعی خدمات ارجاعی را دربرمی‌گیرد و تسهیلات پزشکی را در اختیار مراجعان قرار می‌دهند و سرویس‌های بهداشت روانی را برای مراجعان آماده می‌سازند، خدمات مداخله در بحران به ۷ بخش تقسیم می‌شود. در گام سوم که مداخله در بحران و بازتوانی (t) آسیب‌هاست، جستجوی خدماتی موردنظر است که برای درمان و حل مشکلات پس از سانحه مؤثر باشد، مانند راهکارهایی در برای مدیریت

برمی‌گردد (۳). بحران‌ها وقایعی نادر است. بحران در موقعیت‌ها و علوم مختلف، بار مفهومی متفاوتی دارد که گاهی باعث پیچیدگی مفهوم آن شده و نوعی ابهام را در پی دارد. مهم‌ترین ویژگی مشترک تعاریف بحران را باید در این واقعیت جستجو کرد که بحران، وضعیتی میان تباهی و سلامت است (۴). این نکته از قدیمی‌ترین برداشت‌ها از بحران (آنجا که بحران را حالتی از بیماری دانسته‌اند که بیمار در مرز بین مرگ و زندگی قرار می‌گیرد) تا متأخرترین آن‌ها (برای مثال، تلقی اسنایدر و دیرینگ از بحران، به‌عنوان رشته‌ای از تعاملات میان حکومت‌های دو یا چند دولت حاکم در قالب منازعه‌ای حاد ولی نازل‌تر از جنگ عملی که درعین حال، متضمن احتمال بسیار زیاد و خطرناک بروز جنگ نیز هست) دیده می‌شود (۵). در اصطلاح، بحران را وضعیتی تعریف می‌کنند که در آن فرایند تغییر در سیستم به‌گونه‌ای در می‌آید که ثبات و تعادل سیستم به‌شدت و با آینده‌ای نامطمئن به خطر می‌افتد و ضرورت اقدام هرچه سریع‌تر برای اعاده‌ی آن یا برقراری بی‌نظمی جدید احساس می‌شود (۶). پیش‌بینی قبل از وقوع این متغیرها به‌طور عملی ناممکن است؛ خود بحران و منابع مقابله با آن طی زمان پیوسته در تغییر است، از این‌رو نیاز به مقابله با بحران امری ضروری است.

عبارت مدیریت بحران برای اولین بار توسط مک فامارو با توجه به امکان درگیری موشکی آمریکا و کوبا عنوان شد و با موضوع مدیریت بحران در بلایای طبیعی اولین بار در سال ۱۹۸۹ در هشتمین کنفرانس جهانی زلزله در آمریکا توسط دکتر فرانس پریس مطرح شد. در کشور ایران، در تاریخ ۱۳۴۳/۰۳/۱۷ قانون پیشگیری و مبارزه با خطرات سیل به تصویب مجلس رسید و بعدازآن در سال ۱۳۸۶ قانون مدیریت بحران کشور به تصویب مجلس رسید (۳). در صورتی که بتوان بحران را صحیح مدیریت کرد نتایج بسیار موفقیت‌آمیزی به دنبال خواهد داشت و بدین منظور می‌توان جریان پیشرفت امور را به روال معمول هدفمند کرد. به‌عبارتی دیگر مدیریت بر بحران و مدیریت در بحران دو مقوله جدا و مرتبط با یکدیگر هستند؛ به‌طوری‌که اولی مقدم بر دومی است زیرا این تنها بحران نیست که تعیین‌کننده خسارت است؛ بلکه میزان آمادگی در پاسخ مناسب به بحران، توسط دست‌اندرکاران است و هرگونه سهل‌انگاری موجب وسیع‌تر شدن دامنه بحران و خسارت‌های بیشتر خواهد شد (۵). مدیریت بحران، تلاش نظام‌یافته توسط اعضای سازمان به همراه ذی‌نفعان خارج از آن در برای پیشگیری از بحران‌ها یا مدیریت اثربخش آن در زمان وقوع است. مدیریت بحران قبل، حین و پس از بحران با عوامل و شرایطی مواجه است که در هر مرحله راهکارهای مرتبط با خود را می‌طلبد (۳).

مدیریت بحران از آغاز تا پایان، مراحل مختلفی دارد که از آن به‌عنوان چرخه مدیریت بحران نام‌برده می‌شود و عبارت است از: پیش‌بینی، آمادگی، پیشگیری، واکنش، پاک‌سازی، بازسازی و کنترل (۷). همواره پیشگیری از هر درد احتمالی از درمان آن کم‌هزینه‌تر است. بحران‌ها

و همکاران (Hourani et al) (۲۰۱۲) به بررسی نقش معنویت در افسردگی، اختلال پس از سانحه و خودکشی پرداختند و نتایج نشان داد که معنویت بالا اثر محافظت‌کننده در برابر نشانه‌های افسردگی داشت و سطوح متوسط و کم معنویت پیش‌بینی‌کننده علائم افسردگی بود. همچنین سطوح متوسط معنویت پیش‌بینی‌کننده اختلال پس از سانحه بود (۲۱). این نتایج نشان داد که رابطه پیچیده‌ای بین معنویت و سلامت روان وجود دارد (۲۲).

پژوهش‌های اندکی در رابطه با ارائه مدل با تمرکز بر سلامت اسلامی- معنوی در زمینه اقدامات پیشگیرانه و مداخله‌ای در خصوص حل بحران، صورت گرفته است. بیشتر پژوهش‌ها با تمرکز بر ارائه مدل‌های مختلف مدیریت بحران با تأکید بر نظریه‌های مختلف مدیریتی است و کمتر به سلامت اسلامی-معنوی پرداخته شده است. تقی پور (۱۳۸۹) در پژوهش خود با عنوان مدیریت بحران در قرآن کریم به این اشاره کرده است که با استفاده از یک مدیریت بحران سازنده که منشأ مدیریتی آن علوم و معارف قرآنی باشد، می‌توان انسان سرگردان و حیران زده را به سمت کمال والای انسانی سوق داد و بحران‌های روحی و معنوی را مدیریت کرد (۲۳). خرسند و تلخابی (۱۳۹۵) در طراحی مدل بومی مدیریت ارتباطات بحران در شهر تهران، به عوامل مختلف در زمینه مدیریت پیشگیرانه (مانند اطلاع‌رسانی، آموزش و غیره)، مدیریت اثربخش بحران (مانند الزامات مدیریتی، ساختارهای ارتباطی) اشاره کردند (۲۴). محمدی‌فر، اعظمی و فیض آقایی (۱۳۹۹) در طراحی مدل بومی مدیریت بحران سوانح طبیعی به شرایط زمینه‌ای، شرایط علی (مانند نیاز به سازمان‌دهی مناسب، تسریع در امداد و غیره)، کنش‌ها، شرایط مداخله‌گر (نیروی انسانی آموزش‌دیده، تجهیزات و امکانات تخصصی و غیره) اشاره کردند (۲۵). نوری، ملک‌زاده، رحیم‌نیا و خوراکیان (۱۳۹۸) چهار تاکتیک عمده به‌منظور شکل‌گیری رهبری اخلاقی که شامل تسهیل و حمایت، تدبیر و همکاری، صراحت و اجبار و درخواست مطرح کردند (۲۶).

بحث درباره‌ی معنویت و کارکردهای آن در زندگی امروز بشر و تلاش برای شناخت هرچه بیشتر آن می‌تواند به‌عنوان راه‌حل اصلی در زمینه ابعاد پیشگیرانه، مداخله‌ای و حل بحران‌های عصر حاضر شود. بدیهی است که با توجه به گسترش کار در حوزه مدیریت بحران، تحقق این هدف، یعنی کاهش خسارت‌های ناشی از بروز حوادث و تأثیرات آن و پیشگیری از آن، چیزی نیست که دولت‌ها بتوانند به‌تنهایی از عهده آن برآیند و به همین علت همکاری متقابل مردم و مسئولان به‌ویژه در زمینه اقدامات پیشگیرانه از اولویت و اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. به همین منظور در این بررسی تلاش خواهد شد تا صرف‌نظر از مباحث نظری، مدلی از راهکارهای پیشگیرانه، مقابله‌ای و حل بحران را با توجه به سلامت معنوی ارائه کند. از این‌رو سؤال اصلی این پژوهش این است که آیا با توجه به جریانات علمی در حوزه بحران و سلامت معنوی می‌توانیم مدلی جامع در

استرس برای پیشگیری از فرسودگی‌های مزمن در افراد حادثه دیده و همچنین درمان افرادی که واکنش‌های روانی حادی پس از حادثه دارند (۱۲). براساس این مدل، ابعاد زیستی، روانی و اجتماعی انسان در هنگام بحران مورد بررسی قرار می‌گیرد. از سویی معنویت به معنی برقراری ارتباط فکری، روحی - روانی و درونی با عالم ماورای طبیعت و متعالی است (۱۳) که با بینش و آگاهی انتخاب‌شده و سلامتی و رشد روحی- روانی انسان را به دنبال دارد و نبود آن با نقص در آن، باعث انواع بیماری‌های روحی- روانی و اخلاقی از قبیل افسردگی و اضطراب می‌شود (۱۴). بسیاری از افراد در مواجهه با آسیب و بحران‌های مختلف، به دنبال یافتن معنا و هدف برای تحمل رنج و درد می‌گردند. در سه دهه گذشته تحقیق بر روی اثر معنویت و باورهای دینی و متغیرهای روان‌شناختی، به‌طور چشمگیری افزایش یافته است. سلامت معنوی که با احساس ارتباط نزدیک با خویشتن، خدا و جامعه و محیط مشخص می‌شود، یکی از ابعاد مهم سلامت انسان محسوب می‌شود و ارتباط هماهنگ و یکپارچه‌ای را بین نیروهای داخلی ایجاد می‌کند. نتایج پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که معنویت ارتباط زیادی با سلامت کلی فرد دارد، به‌طوری‌که مذهب و معنویت به‌عنوان منابع مهم سازگاری با وقایع تنش‌زای زندگی در نظر گرفته می‌شود (۱۴). مشاوره معنوی مداخله‌ای مبتنی بر قدرت بالقوه ایمان و معنویت فرد، به‌منظور توانمند کردن او در بهره‌گیری از منابع معنوی به‌منظور مقابله با شرایط بحرانی است (۱۵). منابع معنوی همچون خواندن دعا و تلاوت قرآن، بهره‌گیری از معنویت و مکانیسم‌های هیجان مدار مقابله مذهبی با اضطراب و استرس رابطه معنادار و معکوسی دارد. برخی محققان معتقدند، آنچه دین را در بهبود مسائل بین فردی و بهداشت عمومی کارآمد می‌کند، افزایش حسن ظن و مسئولیت‌پذیر کردن افراد و افزایش حمایت اجتماعی و داشتن درکی بهتر از این حمایت است. به اعتقاد آن‌ها مهم‌ترین جنبه‌ی دین در درمان و آموزش، تأمین منابع اجتماعی برای تغییر است. این منابع شامل شکل‌دهی روابط اجتماعی جدید، سازمان‌دهی خانواده و ایجاد دایره‌ی جدیدی از دوستان است؛ از این‌رو افرادی که دچار انزوای اجتماعی هستند، بهتر می‌توانند از رویکردهای دینی بهره‌مند شوند (۱۶). استفاده از مشاوره معنوی در کاهش اضطراب و افسردگی بیماران مبتلا به اختلالات روانی و جسمی اثربخش بوده است (۱۷). از دیدگاه استاد شهید مطهری، خوش‌بینی، روشندلی، امیدواری، آرامش خاطر و لذت معنوی از آثار و نتایج توجه به معنویت در زندگی انسان‌ها است (۱۸).

نتایج پژوهش‌های متعددی نشان‌دهنده بعد معنویت در رویارویی با بحران‌های مختلف در زندگی است. گرایش مذهبی، موجب مقاومت انسان در برابر مشکلات و استمرار در مقابله با آن‌ها می‌شود و در نتیجه فرد کمتر تحت تأثیر شرایط نامناسب بیرونی قرار می‌گیرد (۱۹). از سویی دین‌داری می‌تواند باعث ارتقا تاب‌آوری در افراد شود (۲۰). پژوهش هورانی

حوزه سلامت معنوی در ایران داشته باشیم و بدان عمل کنیم؟

پژوهشی استفاده شد. همچنین از روش دلفی برای دریافت نظرات و قضاوت حرفه‌ای متخصصان در مورد موضوع پژوهش و از روش کانونی برای درک عمیق نظر مشترک افراد نسبت به موضوع پژوهش انجام شد. پژوهش حاضر مبتنی بر روش تحقیق آمیخته از نوع اکتشافی متوالی و با مدل تدوین و ارائه مدل بود.

روش نمونه‌گیری در روش فراتحلیل از نوع در دسترس است. حدود ۳۰ پژوهش و مدل و روش‌های انجام‌شده در ایران از پژوهش‌های ملی و احتمالاً بین‌المللی، مقالات علمی - پژوهشی و رساله‌های دکتری مورد بررسی قرار گرفت. در روش کانونی، نمونه تحقیق از میان خیرگان دانشگاهی و متخصصان در زمینه حل بحران‌ها زیست‌محیطی و اجتماعی انتخاب شد.

در پژوهش حاضر در مرحله اول، پژوهش از نوع کیفی بود که به صورت چند روشی می‌باشد؛ یعنی ابتدا یک فراتحلیل از مجموعه مقالات و طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌های صورت گرفته در این زمینه استفاده شد و سپس براساس نتایج آن‌ها، مدل اولیه‌ی راهکارهای پیشگیرانه، مداخله‌ای و مقابله‌ای حل بحران با تأکید بر سلامت معنوی ترسیم شد. برای بررسی عمیق‌تر مفاهیم به دست‌آمده از روش کانونی استفاده شد که در آن از گروه کانونی که به طور معمول از ۸ تا ۱۲ نفر از متخصصان در ۴ جلسه در مورد مفاهیم به دست‌آمده با توجه به مدل اولیه راهکارهای پیشگیرانه، مداخله‌ای و مقابله‌ای حل بحران با تأکید بر سلامت معنوی به دست‌آمده، مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام شد. در جلسه اول، سعی می‌شد تا براساس پرسشنامه‌ای که پس از طرح اولیه مدل ساخته شده بود، در خصوص مفاهیم اولیه و پایه، بررسی‌ها و نظرات جمع‌آوری شد. در جلسات بعد با هم‌اندیشی و بیان نظرات خود حذفیات طرح و مواردی که نیاز به بررسی مجدد و موارد مورد تأیید مشخص شد. در پایان برای بررسی وضعیت موجود در حوزه پیشگیرانه و مداخله‌ای حل بحران و اعتبار یابی مدل به دست‌آمده، از روش دلفی استفاده شد. در این روش پرسشنامه‌ای برای ارزیابی اعتبار مدل و بررسی وضعیت مدیریت بحران با توجه به مدل ارائه‌شده در حوزه سلامت روان، سلامت معنوی و ابعاد آن طراحی و اجرا شد و در اختیار متخصصان قرار گرفت. براساس مطالعه و ارزیابی مدل‌های مختلف مدیریت بحران و سلامت معنوی-اسلامی، پرسشنامه ۵۷ گویه‌ای طراحی شد. در این پرسشنامه ۵۷ گویه براساس راهبردی بودن آن‌ها و قرار گرفتن در بخش پیشگیری و مداخله و درمان و حل مسئله بررسی می‌شوند. اعضای گروه میزان اهمیت عوامل و حوزه‌های تعیین‌شده را انتخاب کردند. سپس در مرحله بعد به بازنگری در میزان اهمیت عوامل براساس نتایج مرحله قبل یا تعیین اهمیت عوامل پرداختند. تجدیدنظر اعضا تا جایی ادامه یافت که میان آن‌ها اتفاق نظر حاصل شد.

روان‌درمانی و پروتکل درمانی بر اساس برنامه درمانی و آموزشی آن؛ چکیده پروتکل مذکور در ۱۰ جلسه توسط عیسی‌مراد، تدوین و تنظیم شده است و در حوزه شناخت، باور، هیجان و عواطف و عملکرد و رفتار تحت عناوین عبادات و مناسک، صبوری و خودکنترلی، توکل و توسل و امید و خوش‌بینی، عفو و گذشت و بخشش، تعاون و یاری‌رسانی و حمایت اجتماعی، تعامل و صلح‌رحم و رفتار سازگارانه و معاشرت، احترام و تکریم و مهربانی، شکرگزاری، قدردانی و سپاس‌گزاری مورد عنایت و برنامه‌ریزی قرار گرفته شد که در اموری مانند پیشگیری و درمان اختلالات خلقی، اضطرابی، استرس، پرخاشگری، ارتباط بین فردی و امثال آن به کار گرفته شده است و نتایج قابل قبولی در پژوهش‌ها به دست‌آمده است (۲۷). نامبرده در رویکرد دینی به فرایند تأثیرگذاری، توجه به انواع پیشگیری‌ها، تکالیف خانگی، تمرکز بر مزایای امور دینی و تکالیف و انجام تکنیک‌های مرتبط پرداخته است. این رویکرد با توجه به بهره‌برداری از منابع اصیل دین اسلام تعریف و تنظیم شده است و پژوهش‌های متعددی آن را تأیید می‌کند (همان). رویکرد حاضر با توجه به نواقصی در رویکردهای بین‌المللی و با توجه و تمرکز به فرصت‌های موجود در منابع دینی علی‌الخصوص اسلام بدان پرداخته شد که مؤلفه‌های مرتبط به ابعاد معنویت و توجه به فطرت و رابطه دین و معنویت و با انواع تقسیم‌بندی‌های تعالیم دینی بدان توجه ویژه شده است (همان). اهداف درمان دینی ۱- قرابت و نزدیکی انسان به فطرت و اصل خویش ۲- ارتقا بخشی سطح کیفی انسان‌ها و سلامت آنان ۳- اتصال به منشأ هستی و کسب سعادت انسانی ۴- وصول به آرامش درونی ۵- پیشگیری از انواع اختلالات و آسیب‌ها (همان).

پاسخ به چرایی‌های انسان از نگرش دینی (نیاز انسان به تمرکز دینی به پدیده‌های انسانی و اجتماعی) ۱- معرفت و باور به منشأ هستی، آخرت، معنای زندگی ۲- سبک زندگی انسان‌ها و تعارض‌های آن ۳- مقابله با باورهای غلط در مورد درک حقایق خدا و هستی و زندگی ۴- ارتباط و تعامل انسان با منشأ هستی و اشکالاتی که ایجاد می‌شود ۵- تمرکز بر عمل به رفتار و اعمال دینی با توجه به افکار دینی ۶- پاسخ به تعارض‌های درونی و بیرونی و ناکامی‌های بشریت ۷- توجه به معنای انسان در انسان کامل بودن و امثال آن (۲۷).

روش

مطالعه حاضر، یک مطالعه کمی-کیفی است که با هدف تدوین مدل پیشگیرانه، مداخله، مقابله و حل بحران‌ها با تمرکز بر سلامت معنوی انجام شد. در این پژوهش از روش تحقیق آمیخته (فراتحلیل، دلفی، کانونی) استفاده شد که از روش فراتحلیل به عنوان یک تکنیک آماری برای تعیین، جمع‌آوری، ترکیب و خلاصه کردن یافته‌های

جدول ۱- شاخص‌های مرتبط با سطوح راهبردی مختلف

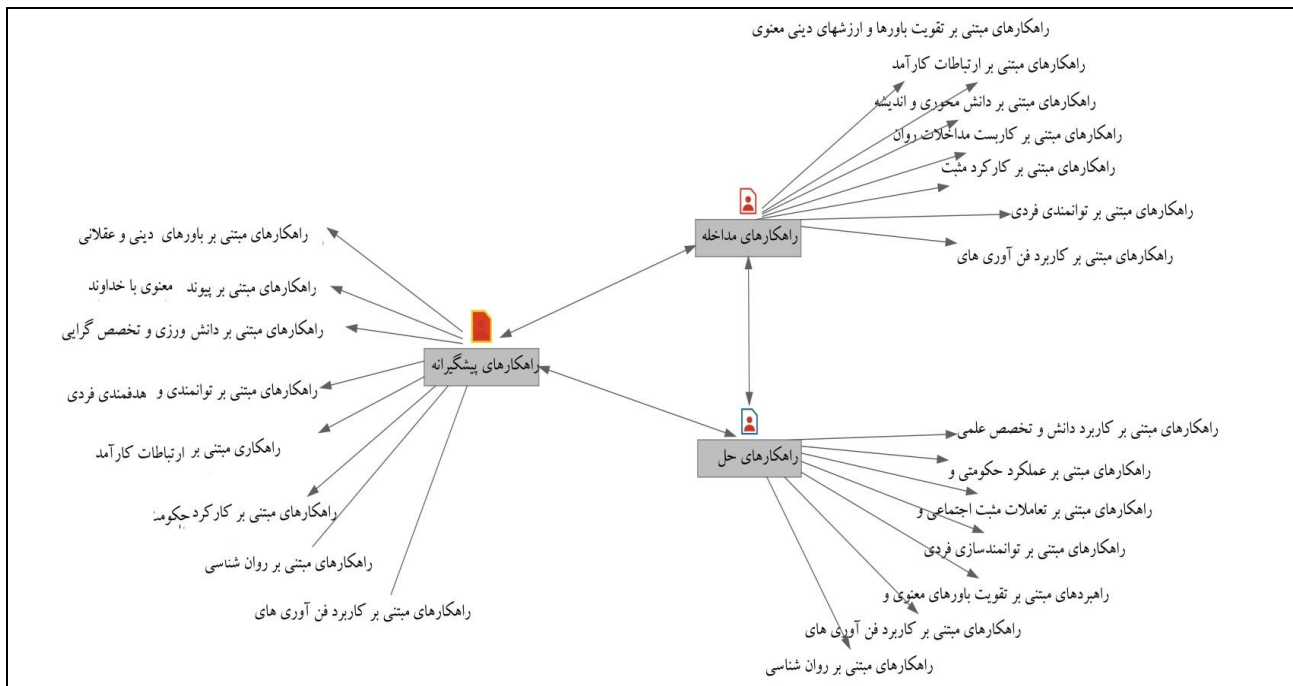
شاخص‌ها	سطوح راهبردی
<p>توجه به نماز و عبادت آگاهی بخشی و معنا دادن دردها و رنج‌ها و افزایش تحمل‌پذیری تقویت روحیه صبر و مقاومت توجه به فرجام‌اندیشی و معادباوری در ساختار عمومی جامعه به‌کارگیری اصل هدایت و تربیت نیروهای کارآمد توجه به اصل هوشیاری در برخورد با بحران‌ها توجه به اصل حفظ آرامش و آمادگی روحی میان مدیران توجه به اصل انذار و تبشیر در برخورد با بحران‌ها بررسی عملکرد و مطالعه بحران‌ها (توجه به اصل مطالعه و بررسی) مدیریت امور تبلیغی متعادل در بحران‌ها داشتن اراده محکم و پایداری در تصمیم‌گیری‌ها داشتن اطلاعات به‌روز در حوزه بحران به‌کارگیری دوراندیشی در برخورد با بحران ایجاد وحدت و همبستگی عمومی پایش و رصد محیطی رسانه‌ها توجه و تأکید به کار تیمی و مشورت تقویت روحیه ایثارگری دوری از شایعه و شایعه‌پراکنی تقویت روحیه نوع‌دوستی ساختار سازمانی مشخص اهمیت داشتن منابع انسانی کارآمد سرمایه‌گذاری هدفمند و مناسب بر افراد آموزش مناسب معنویت به افراد در دسترس بودن بودجه کافی برای آموزش مشخص بودن تخصص و تجربه‌های موردنیاز وجود فرهنگ یادگیری (علاقه، انگیزه و تلاش مستمر) ارزشیابی منظم برنامه‌های مدیریتی فضا و جو صمیمی و مشارکت‌جویانه تعهد کاری و سازمانی وضع قوانین در برای ارتقای سطح مقاومت و پایداری جامعه</p>	سطح حل مسئله
<p>توکل داشتن به خدا تقویت روحیه عذرخواهی از خطاها (توبه) تقویت ارتباط ایمان و عمل و افزایش معرفت استفاده از اخبار مهم و حساس در برای پیش‌بینی خطرات به‌کارگیری اصل مشورت با متخصصان در انواع حوزه‌ها در بحران توجه به اصل حفظ آرامش و آمادگی روحی میان مدیران توجه به اصل حفظ آرامش و آمادگی روحی میان بحران‌زدگان استفاده مناسب از رسانه‌های جمعی ایجاد انگیزه الهی در افراد در برخورد و آمادگی بحران‌ها داشتن اراده محکم و پایداری در تصمیم‌گیری‌ها اجرای عدالت در هنگام بحران داشتن روحیه حمایتی و جدیت در اداره امور داشتن اطلاعات به‌روز در حوزه بحران توجه و تأکید به کار تیمی و مشورت موردتوجه قرار دادن تخصص و تعهد دوری از شایعه و شایعه‌پراکنی استفاده از نیروی انسانی آموزش‌دیده ساختار سازمانی مشخص اهمیت داشتن منابع انسانی کارآمد</p>	سطح مداخله و درمان

<p>دسترسی به استادان و مربیان برای دوره‌های آموزشی ارزشیابی منظم برنامه‌های مدیریتی فضا و جو صمیمی و مشارکت‌جویانه تعهد کاری و سازمانی برنامه‌ریزی برای انتقال تجربیات اعضا آموزش مناسب معنویت به افراد</p>	
<p>تقویت روحیه صبر و مقاومت تقویت نگاه خوش‌بینی و دوری از نگاه بدبینانه توجه به روحیه خویش‌داری و تقوا نگاه ارزشمندانه به انسان و تکریم انسان تقویت محبت به خدا برای توانمندسازی و دوری از ناتوانی و عجز توکل داشتن به خدا توجه به نماز و عبادت توجه به باروها و ارزش‌های دینی نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی توجه به فرجام‌اندیشی و معادباوری در ساختار عمومی جامعه تقویت ارتباط ایمان و عمل و افزایش معرفت توجه به باروها و ارزش‌های دینی آموزش همگانی در زمینه مقابله با بحران‌ها به‌کارگیری اصل هدایت و تربیت نیروهای کارآمد به‌کارگیری اصل پیشگیری در بحث مرتبط با بحران‌ها آگاهی از هرگونه خطر احتمالی (پیش‌بینی) استفاده از اخبارهای مهم و حساس در برای پیش‌بینی خطرات تقویت روحیه همگانی در برای توجه به اصل ایمان و توکل به خداوند در مقابله با بحران توجه به اصل انذار و تبشیر در برخورد با بحران‌ها استفاده مناسب از رسانه‌های جمعی ایجاد انگیزه الهی در افراد در برخورد و آمادگی بحران‌ها داشتن روحیه حمایتی و جدیت در اداره امور داشتن اطلاعات به‌روز در حوزه بحران به‌کارگیری دوراندیشی در برخورد با بحران ایجاد وحدت و همبستگی عمومی استفاده از نیروی انسانی آموزش‌دیده تقویت روحیه نوع‌دوستی ساختار سازمانی مشخص سرمایه‌گذاری هدفمند و مناسب بر افراد آموزش مناسب معنویت به افراد در دسترس بودن بودجه کافی برای آموزش دسترسی به استادان و مربیان برای دوره‌های آموزشی مشخص بودن تخصص و تجربه‌های موردنیاز ارزشیابی منظم برنامه‌های مدیریتی برنامه‌ریزی برای انتقال تجربیات اعضا وجود سیاست‌های تشویقی و قوانین مختلف در ایمن‌سازی محیطی و فردی وضع قوانین در برای ارتقای سطح مقاومت و پایداری جامعه به‌کارگیری اصل مشورت با متخصصان در انواع حوزه‌ها در بحران</p>	<p>سطح پیشگیری</p>

مرتبط با سلامت معنوی در چارچوب سه سطح از رویارویی با بحران‌ها، یعنی حل مسئله، مداخله و درمان و پیشگیری بیان شده است. بر این اساس، بر اساس دیدگاه این افراد، سطح پیشگیری با ۳۸ شاخص، سطح حل مسئله با ۳۰ شاخص و سطح مداخله و درمان با ۲۵ شاخص دارای بیشترین اهمیت در رویارویی با انواع بحران مبتنی بر سلامت معنوی در آحاد جامعه و مدیران و مسئولان بودند. در این میان، شاخص‌های داشتن

پس از جمع‌آوری داده‌ها از طریق روش فراتحلیل، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار reveman استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل سناریوهای به‌دست آمده در روش دلفی از نرم‌افزار Micmac استفاده شد. در خصوص تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست آمده از گروه‌های کانونی از نرم‌افزار maxquda استفاده شد. براساس جدول ۱، دیدگاه پژوهشگران در ارتباط با انواع شاخص‌ها

شکل ۱- تحلیل و شناسایی مؤلفه‌های سلامت معنوی

مبتنی بر دانش ورزشی و تخصص‌گرایی، راهکارهای مبتنی بر توانمندی و هدفمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد حکومت، راهکاری مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت و راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال. همچنین راهکارهای مداخله‌ای عبارتند از راهکارهای مبتنی بر تقویت باورها و ارزش‌های دینی معنوی، راهکارهای مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر دانش محوری و اندیشه‌ورزی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد مثبت حکومت، راهکارهای مبتنی بر توانمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال. در نهایت، راهکارهای حل مسئله عبارتند از راهکارهای مبتنی بر کاربرد دانش و تخصص علمی، راهکارهای مبتنی بر عملکرد حکومتی و سازمانی، راهکارهای مبتنی بر تعاملات مثبت اجتماعی و خانوادگی، راهکارهای مبتنی بر توانمندسازی فردی، راهبردهای مبتنی بر تقویت باورهای معنوی و دینی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت.

در جدول ۲ راهکارهای رویارویی با بحران در سطوح گوناگون به ترتیب اهمیت گزارش شده‌اند. همان‌گونه که مشهود است، در هر سه سطح، راهکارهای شناسایی شده با یکدیگر همپوشانی دارند، ولی درجه اهمیت هر یک از راهکارهای براساس نوع سطح رویارویی با بحران متفاوت است.

اطلاعات به روز در حوزه بحران، دوری از شایعه و شایعه‌پراکنی، ساختار سازمانی مشخص، آموزش مناسب معنویت به افراد و ارزشیابی منظم برنامه‌های مدیریتی در هر سه سطوح رویارویی با بحران، یعنی حل مسئله، مداخله و درمان و پیشگیری از بحران به صورت مشترک مورد تأیید پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفتند.

در پاسخ به سؤال، راهکارهای اساسی در پیشگیری، مداخله و حل مسئله مبتنی بر سلامت معنوی در رویارویی بحران از دیدگاه متخصصان و پژوهشگران کدامند؟ این پرسش در راستای پاسخ به این موضوع اساسی طرح‌ریزی شده است که در مجموع اندیشه‌ها و دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران مورد مطالعه، راهکارهای اساسی در پیشگیری، مداخله و حل مسئله مبتنی بر سلامت معنوی در رویارویی بحران شامل چه مواردی است؟ بر این اساس، بررسی دقیق نظرات اندیشمندان در این حوزه موجب تدوین مدل ۴-۱ در نرم‌افزار maxqda شد.

بر اساس شکل ۱، این نتیجه به دست آمده است که راهکارهای مختلف در رویارویی با بحران‌ها مبتنی بر سلامت معنوی در سه سطح پیشگیرانه، مداخله و درمان و حل مسئله قابل تقسیم‌بندی هستند. بر این اساس، تجزیه و تحلیل منابع دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران حوزه سلامت معنوی نشان داد که اساسی‌ترین راهکارهای پیشگیرانه عبارتند از راهکارهای مبتنی بر باورهای دینی و عقلانی، راهکارهای مبتنی بر پیوند معنوی با خداوند، راهکارهای

جدول ۲- فراوانی کدگذاری شناسایی مؤلفه‌های سلامت معنوی

دسته‌بندی راهکارها	راهکارهای شناسایی شده
راهکارهای مبتنی بر باورهای دینی و عقلانی راهکارهای مبتنی بر پیوند معنوی با خداوند راهکارهای مبتنی بر دانش ورزی و تخصص‌گرایی راهکارهای مبتنی بر توانمندی و هدفمندی فردی راهکارهای مبتنی بر کارکرد حکومت راهکاری مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال	راهکارهای پیشگیری
راهکارهای مبتنی بر تقویت باورها و ارزش‌های دینی معنوی راهکارهای مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی راهکارهای مبتنی بر دانش‌محوری و اندیشه‌ورزی راهکارهای مبتنی بر کاربست مداخلات روان‌شناختی راهکارهای مبتنی بر کارکرد مثبت حکومت راهکارهای مبتنی بر توانمندی فردی راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال	راهکارهای مداخله و درمان
راهکارهای مبتنی بر کاربرد دانش و تخصص علمی راهکارهای مبتنی بر عملکرد حکومتی و سازمانی راهکارهای مبتنی بر تعاملات مثبت اجتماعی و خانوادگی راهکارهای مبتنی بر توانمندسازی فردی راهبردهای مبتنی بر تقویت باورهای معنوی و دینی راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت	راهکارهای حل مسئله

بحث و نتیجه‌گیری

که اساسی‌ترین راهکارهای پیشگیرانه عبارتند از راهکارهای مبتنی بر باورهای دینی و عقلانی، راهکارهای مبتنی بر پیوند معنوی با خداوند، راهکارهای مبتنی بر دانش ورزی و تخصص‌گرایی، راهکارهای مبتنی بر توانمندی و هدفمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد حکومت، راهکاری مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت و راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال است. بحران‌های مختلف با پیامدهای جانی و مالی، زیان‌های زیادی به یک اجتماع وارد می‌کنند بنابراین، ارائه راهکارهای پیشگیرانه در خصوص حل بحران می‌تواند در کاهش آسیب‌های آن نقش به‌سزایی داشته باشد، در این میان، دین مبین اسلام به‌عنوان دینی جامع و کامل بهترین راهکارهای پیشگیرانه در زمینه مدیریت بحران را دارد. بر این اساس توجه به ابعاد معنویت قبل از وقوع بحران و ارتقاء معنویت و خردورزی مردم و مسئولان با راهکارهای همچون تمرین و تقویت روحیه صبر، توکل، امید به رحمت الهی، شکرگزاری، روحیه کمک‌طلبی، تعهد و مسئولیت‌پذیری و بالا بردن کرامت انسانی و غیره می‌تواند به‌عنوان عاملی برای افزایش راهکارهای پیشگیرانه در حل بحران باشد.

تحلیل آماری انجام شده بر دیدگاه پژوهشگران در ارتباط با انواع شاخص‌ها مرتبط با سلامت معنوی در سطح مداخله و درمان با ۲۵

انسان‌ها در شرایط دشوار و گرفتاری‌ها به خداوند ارحم‌الرحمین گرایش پیدا می‌کنند و از او کمک می‌خواهند، این حالت در فطرت تمام مردم دنیا دیده می‌شود (۲۸)، بنابراین بحث درباره معنویت و کارکردهای آن در زندگی امروز بشر و تلاش برای شناخت هرچه بیشتر آن می‌تواند به‌عنوان راه‌حل اصلی در زمینه ابعاد پیشگیرانه، مداخله‌ای و حل بحران‌های عصر حاضر شود.

تحلیل آماری انجام شده بر دیدگاه پژوهشگران در ارتباط با انواع شاخص‌ها مرتبط با سلامت معنوی در سطح پیشگیری با ۳۸ شاخص دارای بیشترین اهمیت در رویارویی با انواع بحران مبتنی بر سلامت معنوی در آحاد جامعه و مدیران و مسئولان بودند. در این میان انواع راهکارهای رویارویی با بحران در سطوح مختلف از دیدگاه متخصصان بیان شده است. بر این اساس، در سطح پیشگیرانه، پنج راهکار، از بیشترین اهمیت برخوردار بودند: تفکر پیرامون نظام هستی به‌منظور تبیین اهداف توحیدی و تقویت نگرش‌ها و باورهای دینی، پرورش پیوند و ارتباط عاطفی با خداوند، توکل به خدا و باور به اعتقاد و تقدیر الهی، توانمندسازی روان‌شناختی و شخصیتی افراد و خداشناسی و خودآگاهی. تجزیه‌وتحلیل منابع دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران حوزه سلامت معنوی نشان داد

آمادگی اقدام سریع است. تجزیه و تحلیل منابع دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران حوزه سلامت معنوی نشان داد که اساسی‌ترین راهکارهای حل مسئله عبارتند از: راهکارهای مبتنی بر کاربرد دانش و تخصص علمی، راهکارهای مبتنی بر عملکرد حکومتی و سازمانی، راهکارهای مبتنی بر تعاملات مثبت اجتماعی و خانوادگی، راهکارهای مبتنی بر توانمندسازی فردی، راهبردهای مبتنی بر تقویت باورهای معنوی و دینی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت است. بعد از هر بحران یا شرایط اضطراری، برنامه‌ریزی و آینده‌نگری برای مقابله در حل مسائل بحرانی و ارائه راهکارهای مناسب برای رفع شرایط بحران و ایجاد شرایط مناسب برای افراد آسیب‌دیده در بحران از موارد ضروری است. قرآن و پیشگامان دین اسلام در حل بحران و مقابله با آن راهکارهای مختلفی بیان کرده‌اند. بر این اساس توجه به ابعاد مختلف معنویت در هنگام مقابله در حل بحران با راهکارهایی همچون بازداری از رفتار ناشایست، انجام کار برای کسب رضایت خداوند، احترام، نیکی، محبت و مهربانی به دیگران، تواضع و فروتنی، آموزش اصول معنویت درمانی، تأمین امنیت اجتماعی و اقتصادی، استفاده از تجارب و سخنان نیکوی دیگران برای رشد و تعالی، فرهنگ‌سازی از طریق درگیر ساختن صداوسیما و غیره می‌تواند باعث نهادینه شدن بیش‌ازپیش فضائل اخلاقی در بین مردم و مسئولان در مقابله و حل مسئله با بحران شود.

به‌طور کلی نظام‌های اجتماعی در معرض بحران‌های متعدد و متنوعی قرار دارند، از این رو بی‌تردید جوامعی در برابر بحران‌ها موفق‌تر ظاهر می‌شوند که بتوانند شناخت و ارزیابی مقوله‌های بحران و برنامه‌ریزی صحیح داشته باشند حال اگر افراد در کنار شناخت مقوله‌های بحران و برنامه‌ریزی، از سلامت معنوی در حل بحران را استفاده کنند، می‌تواند به‌طور اثربخش با وضعیت‌های بحرانی مقابله کنند. به همین منظور تحقیق حاضر در پی ارائه مدل‌یابی مدیریت بحران بر اساس سلامت معنوی می‌باشد تا با بهره‌گیری از آن در خصوص مدیریت بحران، ضمن اینکه تدابیر پیشگیرانه‌ای را برای جلوگیری از وقوع بحران ببینند، اقدام‌هایی را نیز در برای مداخله و آمادگی برای مقابله با بحران‌ها انجام داده تا از وارد آمدن خسارت‌های مادی و معنوی جلوگیری کرده و یا آن را کاهش دهند. بدین منظور چنانچه گذشت طبق دسته‌بندی و سازمان‌دهی‌های صورت گرفته مطابق با روش انجام شده در این پژوهش، نتیجه به‌دست‌آمده براساس راهکارهای مختلف در رویارویی با بحران‌ها مبتنی بر سلامت معنوی در سه سطح پیشگیرانه، مداخله و درمان و حل مسئله تقسیم‌بندی شدند. بر این اساس، تجزیه و تحلیل منابع دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران حوزه سلامت معنوی نشان داد که اساسی‌ترین راهکارهای پیشگیرانه عبارتند از راهکارهای مبتنی بر باورهای دینی و عقلانی، راهکارهای مبتنی بر پیوند معنوی با خداوند، راهکارهای مبتنی بر دانش ورزی و تخصص‌گرایی، راهکارهای مبتنی بر توانمندی و

شاخص دارای بیشترین اهمیت در رویارویی با انواع بحران مبتنی بر سلامت معنوی در آحاد جامعه و مدیران و مسئولان بودند. در این میان انواع راهکارهای رویارویی با بحران در سطوح مختلف از دیدگاه متخصصان بیان شده است. بر این اساس، در سطح مداخله و درمان، شش راهکار، از اهمیت بیشتری برخوردار بودند: تقویت رفتارهای ارتباطی مثبت و سازنده با خانواده و جامعه در بحران، توانمندسازی شناختی و شخصیتی مردم و مسئولان، مدیریت صحیح سازمانی در رویارویی با بحران، توجه به نماز، عبادت و ارتباط خوب با خداوند در افراد جامعه در بحران‌ها، الگوپذیری رفتاری از افراد نمونه دینی و استفاده از انواع درمان‌ها و مداخله‌ها به‌منظور بهبود سلامت روحی و جسمی. تجزیه و تحلیل منابع دیدگاه‌های متخصصان و پژوهشگران حوزه سلامت معنوی نشان داد که اساسی‌ترین راهکارهای مداخله و درمان عبارتند از: راهکارهای مبتنی بر تقویت باورها و ارزش‌های دینی معنوی، راهکارهای مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر دانش‌محوری و اندیشه‌ورزی، راهکارهای مبتنی بر کاربردی مداخلات روان‌شناختی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد مثبت حکومت، راهکارهای مبتنی بر توانمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتال است. بحران نوعی پاسخ به خطرناکی یک حادثه است که خود به‌صورت یک شرایط دردناک تجربه می‌شود، بحران می‌تواند به چند ساعت محدود شود و یا هفته‌ها طول بکشد. در بحران اقدامات گسترده‌ای انجام می‌شود. دین اسلام مجموعه راهکارهایی دارد که براساس کتاب مبین و همچنین سیره معصومین (ع) می‌توان راه‌حل‌هایی برای پیشگیری و مقابله با بحران در آن یافت و چنانچه به‌طور کامل و با دقت عمل گردد، کمترین خسارات روحی- روانی و جسمی و مالی را شاهد خواهیم بود. بر این اساس توجه به ابعاد مختلف معنویت در هنگام وقوع بحران با راهکارهایی همچون تقویت و تمرین نوع‌دوستی، بخشش، صداقت، توانایی تصمیم‌گیری، عادلانه برخورد کردن، برنامه‌ریزی درست، انجام تکالیف مذهبی، روحیه کمک کردن به دیگران، مراقبت از نفس خود، صلح‌محرم در بحران و غیره می‌تواند باعث آرامش، افزایش دین‌داری، خداباوری و کاهش آسیب‌های روحی و روانی در هنگام وقوع بحران شود.

تحلیل آماری انجام شده بر دیدگاه پژوهشگران در ارتباط با انواع شاخص‌ها مرتبط با سلامت معنوی در سطح حل مسئله با ۲۵ شاخص دارای بیشترین اهمیت در رویارویی با انواع بحران مبتنی بر سلامت معنوی در آحاد جامعه و مدیران و مسئولان بودند. در این میان انواع راهکارهای رویارویی با بحران در سطوح مختلف از دیدگاه متخصصان بیان شده است. بر این اساس، در سطح حل مسئله، چهار راهکار، از اهمیت بیشتری برخوردار بودند که شامل پرورش شخصیت و تکامل فردی، نهادینه‌سازی عملکرد خدامحورانه در زندگی فردی و اجتماعی، برقراری روابط مثبت اجتماعی در برای حل مسائل، پرورش راهکارهای مقابله‌ای مناسب فردی و بنیان نهادن سازوکارهای سازمانی و نهادی در برای

در طراحی و استقرار نظام مدیریت بحران در سازمان‌های مختلف مورد استفاده قرار بگیرد.

با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهاد می‌شود که به منظور ارتقاء سلامت معنوی مدیران، برای آمادگی و افزایش کارایی در حل بحران، تیم مدیریت بحران بر پایه سلامت معنوی تشکیل شود و حداقل سالی یک‌بار به آموزش راهکارهای سلامت معنوی در حل بحران بپردازند. پیشنهاد می‌گردد تا سازمان‌های درگیر در امر مدیریت بحران، برنامه‌های خود را با تأکید بیشتر بر مدل و مؤلفه‌های سلامت معنوی قرار دهند، این‌گونه، امید به مدیریت اثربخش‌تر بحران، بیش‌تر خواهد بود. به مسئولان آموزش و پرورش توصیه می‌شود با طراحی برنامه‌های در خصوص آموزش دانش‌آموزان در حل بحران بر اساس مدل سلامت معنوی، فضایی برای تقویت سلامت معنوی را برای دانش‌آموزان فراهم آورند. به مسئولان صداوسیما توصیه می‌شود برنامه‌هایی برای مردم در خصوص آموزش حل بحران بر اساس سلامت معنوی اختصاص دهد. با توجه به یافته‌های پژوهش مبنی بر پایین بودن میزان آشنایی مردم و مسئولان از راهکارهای پیشگیرانه و مداخله در حل بحران به پژوهشگران توصیه می‌شود به شناسایی عوامل مختلف آن در عرصه‌های فردی، اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی، تحصیلی، اقتصادی، سیاسی و غیره بپردازند.

هدفمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد حکومت، راهکاری مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت و راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتالی. همچنین راهکارهای مداخله‌ای عبارتند از راهکارهای مبتنی بر تقویت باورها و ارزش‌های دینی معنوی، راهکارهای مبتنی بر ارتباطات کارآمد اجتماعی، راهکارهای مبتنی بر دانش‌محوری و اندیشه‌ورزی، راهکارهای مبتنی بر کاربردی مداخلات روان‌شناختی، راهکارهای مبتنی بر کارکرد مثبت حکومت، راهکارهای مبتنی بر توانمندی فردی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتالی. در نهایت، راهکارهای حل مسئله عبارتند از راهکارهای مبتنی بر کاربرد دانش و تخصص علمی، راهکارهای مبتنی بر عملکرد حکومتی و سازمانی، راهکارهای مبتنی بر تعاملات مثبت اجتماعی و خانوادگی، راهکارهای مبتنی بر توانمندسازی فردی، راهبردهای مبتنی بر تقویت باورهای معنوی و دینی، راهکارهای مبتنی بر کاربرد فن‌آوری‌های دیجیتالی، راهکارهای مبتنی بر روان‌شناسی مثبت است. در واقع در ارتباط با مؤلفه‌های سلامت معنوی باید گفت هر چه که یک نظام اجتماعی در عمل با کارآمدی و اثربخشی در حل بحران بر اساس مدل سلامت معنوی عمل کند، به همان اندازه می‌تواند در سلامت روحی و مادی جامعه موفق باشد. از این‌رو، از این مؤلفه‌ها می‌توان

Original

Spiritual Health and its Role in Preparation of a Model for Prevention, Intervention and Crises Management

Abolghasem Isa Morad¹, Zahra Nafar^{2*}, Fatemeh-Sadat Fatemi³

Abstract

Background: In difficult situations and crisis management, man often turns to God, the most merciful, and pray for help. Thus, discussions on spirituality and spiritual health and its role in calamities and crises can be effective in helping one cope with and find solutions to prevent, intervene and manage crises. In this regard, this study was done to manage crises via developing a preventive model for coping, intervening and managing crises via focusing on spiritual health.

Methods: In this study, a model for crisis management based on spiritual health was presented. For this purpose, the method of this research was mixed with a consecutive exploratory method and the statistical population of the present study included a set of researches conducted in the Iranian scientific community, and experts in the field of crisis management and spiritual health. After collecting the data through meta-analysis method, Rereveman software was used to analyze the data, Micmac software was used to analyze the scenarios obtained via the Delphi method; Maxuda focal groups were used to analyze the data obtained from maxq groups.

Results: Based on the obtained results, 9 components in the field of preventive strategies and 7 components in the field of intervention strategies and 7 areas of problem solving strategies had the greatest impact on crisis management modeling and spiritual health.

Conclusion: The results of this study indicate that spiritual health is a key factor in providing preventive, interventional and management strategies to help victims cope in times of crises.

Keywords: Crisis Intervention, Crisis Intervention Management, Prevention Health Services, Spiritual Health

1. Associate Professor Department Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

2. *Corresponding Author: PhD Student in Educational Psychology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, znafar72@yahoo.com

3. Master of Educational Psychology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

منابع

1. شیوندی کامران، حسونند فضل‌الله، تدوین مدل پیامدهای روان‌شناختی اضطراب ناشی از اپیدمی کرونا ویروس و بررسی نقش میانجی‌گری سلامت معنوی. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۳۹۹؛ ۱۱(۴۲)، ۳۶-۱.
2. فرمینی فراهانی محسن، نقش تربیت در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی (با تأکید بر اهداف، اصول، روش‌ها و شیوه‌های تربیت اسلامی). فصلنامه مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی، ۱۳۹۷، ۲(۱)، ۶۱-۸۸.
3. درودی هما، سپهری‌فرحسین، ارزیابی مدیریت بحران در ایران بر مبنای مدل لیتل جان (با بررسی موردی سیل ۱۳۹۸ لرستان، مازندران و زلزله آبان ۱۳۹۶ کرمانشاه). دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۱۳۹۸؛ ۹(۴)، ۳۹۳-۴۰۲.
4. حسینی سیدحسین، بحران چیست و چگونه تعریف می‌شود. فصلنامه امنیت، ۱۳۸۵؛ ۱(۲)، ۷-۵۱.
5. مرادی حجت‌اله، محمدزاده بهروز، بررسی ویژگی‌های روان‌شناختی مدیران بحران در مدیریت سازمان خصوصی‌سازی. فصلنامه مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، ۱۳۹۷؛ ۳۳(۹)، ۱۴۵-۱۶۷.
6. میرزایی رضا، دلیرصف‌آرایی اخگر سمیه، بحران معنویت در جهان معاصر. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۳۹۷؛ ۲۲(۱)، ۹۴-۱۱۲.
7. هدایتی احمدرضا، مدیریت بحران در حوادث غیرمترقبه (با تأکید بر اقدامات راهبردی و اجرایی در حوادث). فصلنامه مدیریت بحران، ۱۳۹۶؛ ۳۳(۹)، ۱۰۳-۱۴۳.
8. Bundy J, Pfarrer M D, Short C E, Coombs W T. Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of management*. 2017; 43(6), 1661-1692.
9. Bundy J, Pfarrer M. D. A burden of responsibility: The role of social approval at the onset of a crisis. *Academy of management review*. 2015; 40(3), 345-369.
10. رستگار عباسعلی، رسولی نوید، مسئولان و افزایش رضایت افکار عمومی در بحران‌ها، فصلنامه مدیریت بحران، ۱۳۹۷؛ ۹(۳۳)، ۷۵-۱۰۱.
11. اسدی مریم، اسد زندی مینو، عبادی عباس، تأثیر مراقبت معنوی مبتنی بر مدل قلب سلیم بر تجارب معنوی بیماران تحت عمل‌های پس‌عروق کرونر. نشریه پرستاری قلب و عروق، ۱۳۹۲؛ ۲(۲)، ۳۰-۳۹.
12. Lehman P, Coady N. *Theatrical perspective for direct social work practice*. Second edition, Springer publishing company. 2008.
13. خسروپناه عبدالحسین، انسان‌شناسی اسلامی. قم: نشر معارف، ۱۳۹۲.
14. ایلالی احترام، ترقی زهره، یزدانی جمشید، گل محمدی مریم، سواسری رقیه، موسوی علیرضا، ارتباط دعا با سلامت معنوی سالمندان ایرانی مبتلا به حوادث عروق مغزی. فصلنامه سالمندی، ۱۳۹۵؛ ۳(۱۱)، ۴۲۵-۴۳۰.
15. Bolhari N, Zamaniyan S. Effective spiritual healing therapy for decrease depression, anxiety, stress woman with breast cancer. *Socalliaty*. 2012; 3(1), 85-116.
۱۶. پرزور پرویز، عباسی مسلم، شجاعی احمد، اثربخشی مداخله معنوی بر تاب‌آوری فردی و اجتماعی زنان قربانی خشونت خانگی. مجله روان‌شناسی بالینی دانشگاه سمنان، ۱۳۹۷؛ ۲(۱۰)، ۹۵-۱۰۵.
۱۷. خداکرمی بتول، سلطانی فرزانه، گل علیرزاده فائقه، سلطانیان علیرضا، محقق‌حسین، تأثیر مشاوره معنویت محور بر افسردگی، اضطراب و استرس زنان باردار: یک مطالعه کارآزمایی بالینی. مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی همدان، ۱۳۹۴؛ ۲۳(۴)، ۳۹-۵۳.
۱۸. مطهری مرتضی، مجموعه آثار (۲). تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۷.
۱۹. تهرانی رامین، فتحی آشتیانی علی، رسول‌زاده طباطبایی کاظم، بررسی سهم تأثیر برای‌گیری مذهبی بر سلامت روان در مقایسه با عوامل جمعیت‌شناختی. روان‌شناسی و دین، ۱۳۸۷؛ ۱(۳)، ۳۷-۶۲.
۲۰. نیمیه ابراهیم، شفیع‌آبادی عبدالله، داود‌آبادی فاطمه، اثربخشی آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی با تأکید بر آموزه‌های دینی بر تاب‌آوری و رغبت‌های شغلی دانش‌آموزان. فصل‌نامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۳۹۵؛ ۷(۲۸)، ۱-۲۶.
21. Hourani L L, Williams J, Forman-Hoffman V, Lane M E, Weimer B, Bray R M. Influence of spirituality on depression, posttraumatic stress disorder, and suicidality in active duty military personnel. *Depression Research and Treatment*, 2012.
۲۲. برومندزاده نیلوفر، کریمی ثانی پرویز، تعیین اثربخشی آموزش مهارت‌های معنوی بر سلامت عمومی و اضطراب دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تبریز. نشریه علمی پژوهشی آموزش و ارزشیابی، ۱۳۹۴؛ ۳۱(۸)، ۹-۲۳.
۲۳. تقی‌پور جاوی محسن، مدیریت بحران در قرآن کریم با رویکرد بحران‌های روحی و معنوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی و حدیث. دانشگاه معارف قرآنی اصفهان، ۱۳۸۹.
۲۴. خرسند حمیده، تلخایی علیرضا، طراحی مدل بومی مدیریت ارتباطات بحران در شهر تهران. مجله مطالعات جامعه‌شناسی، ۱۳۹۵؛ ۹(۳۴)، ۹۱-۱۰۷.
۲۵. محمدی‌فر یوسف، اعظمی محسن، فیض‌آقایی پریا، طراحی مدل بومی مدیریت بحران سوانح گسترده طبیعی (مورد مطالعه: زلزله کرمانشاه). فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۱۳۹۹؛ ۱۰(۲)، ۱۰۷-۱۱۰.
۲۶. نوری رضا، ملک‌زاده غلامرضا، رحیم‌نیا فریبرز، خوراکیان علیرضا، انواع تاکتیک‌های شکل‌گیری رهبری اخلاقی بر مبنای سطوح و موقعیت‌های مختلف بحران. فصلنامه مدیریت بحران، ۱۳۹۸؛ ۷(۲)، ۱۵۵-۱۶۶.
۲۷. عیسی مراد ابوالقاسم، روان‌درمانی جامع دینی، انتشارات منادی تربیت، تهران، ۱۳۹۴.
۲۸. خوش‌محب، هادی، ملاحظات سلامت معنوی در بحران کرونا. نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت، ۱۳۹۹؛ ۱(۴)، ۴۵-۴۸.